

КРИЗАТА НА СЪВРЕМЕННОТО ПРОГНОЗИРАНЕ

Благовеста Николова

Институт за изследване на общества и знанието - БАН

Резюме. Прогнозирането е легитимен обект на изследване в областта на политическата и социалната философия не само поради особеностите си като форма на отнасяне към бъдещето, но и защото постиженията му са в някакъв смисъл предпоставка за изграждане, укрепване и възпроизвеждане механизмите на властта.

Днес състоянието на съвременното прогнозиране може да бъде окачествено като „криза“ – ситуация, която представлява предизвикателство за самата му същност. В опит за обяснение на създалото се пред това поле положение, настоящият текст ще се спре на: 1) липсата на единно разбиране за естеството и задачите на прогнозирането; 2) скоростта, промяната и изненадата като фактори за кризата; 3) особеностите на сложните системи и проблема за обекта на прогнозата; 4) кризата на прогнозирането и феномена „власт“.

Keywords: forecasting, knowledge, power

В полето на властовата рационалност неизбежността на отнасянето към бъдещето е видна в наличието на множество документи с претенция да колонизират идното – план, платформа, програма, стратегия, визия и пр. Важна за успеха на всички тях, като актове на целеполагане, е областта на предвижданията. Така прогнозирането, от една страна, е **политически проблем**, доколкото задачата му е да предостави цялото възможно знание за бъдещото развитие на процеси или обекти като основа, на която да разчита всяко последващо решение. От друга, то е легитимен обект на **политико-философска** рефлексия и такъв на **социалната философия** като цяло не само поради особеностите му като форма на отнасяне към бъдещето, но и защото неговите постижения са в някакъв смисъл **условие** за изграждане, укрепване и възпроизвеждане механизмите на властта (основна категория в политическата философия).

От 70-те години на XX век насам областта на прогнозирането се натъква на редица трудности, които съвсем естествено оказват влияние както на формулировката на целите му, така и на методите, които се създават и използват за изработването на предвиждания. Тази ситуация би могла да бъде обяснена, от една страна, с процесите на икономическа либерализация от този период и съпътстващата ги реорганизация на стопанската дейност и властовите струк-

тури. Допълнително, с все по-противоречивите оценки на практическите последиствия от постиженията на науката, се подхранват не само опасенията относно едно не толкова светло бъдеще, което може да очаква човечеството, но е подложена на сериозно изпитание самата идея за прогреса¹⁾. След края на Студената война преконфигурирането на световната география на капитализма и геополитическите властови размествания задълбочиха затрудненията пред прогнозирането. 90-те години на XX век бяха и време на бум на информационните и комуникационните технологии, което не само ускори процесите, но и подпомогна иновациите в различни сфери, включително и финансовата. Липсата на пазарна регулация в тази област създаде допълнителни проблеми и доведе до катастрофални последици за стабилността на глобалната икономика, а оттам – и за възможността да се изготвят точни прогнози. В същото време придвижването към мултиполярност на системата от международни отношения, нарастващият брой и разнообразие на субектите в нея, отслабващите регулативни възможности на националните държави, антропогенното въздействие върху околната среда, глобализацията и нейните ефекти – всичко това прави все по-сложна дейността по изработване на адекватни методи, чрез които да бъде удовлетворена нуждата от надеждни прогнози на различни субекти (правителствени, корпоративни, наднационални и т. н.).

Някои признаци на кризата на съвременното прогнозиране.

Днес **състоянието на съвременното прогнозиране** би могло да се определи като „криза“. Това е така не само поради факта на силното стесняване границите на възможното познание за бъдещето. В крайна сметка, всеки акт на придвижване се натъква на неизбежни недостатъци, касаещи точността, надеждността и достоверността му. Прогнозирането днес е в криза, защото изглежда така, сякаш е достигнат пределът на това, въобще да има **някакво** сигурно знание за бъдещето. То е в ситуация, която представлява предизвикателство за **самата му същност**.

Признаци на кризата на прогнозирането могат да бъдат открити в рамките на различни сфери на човешка дейност. От една страна, тя е видна като *криза на целеполагането*. Същността на целеполагането е в преживяване идеята за бъдеще. На индивидуално ниво или на нивото на институциите то разиграва несъществуващото (идното, това, което не е) като реално и в същото време се оказва конституиращо и удържащо настоящето. Като акт обаче изисква някаква стабилност на контекста, от който изхожда. Текущата динамика на процесите в развитите капиталистически общества подронва устойчивостта на повечето поставени цели, особено тези с претенция за реализиране в дългосрочен план²⁾. Така дългосрочното прогнозиране и планиране се превръщат в рисково начинание за национални институции, корпорации, неправителствени организации. Краткосрочните стратегии изглеждат най-удачното решение,

особено в областта на частната инициатива, където гъвкавостта и съкращаването на икономическото време за генериране на капитал са се превърнали в норма. В такива условия се поражда ситуация на все по-нарастваща нужда от прогнозируемост на контекста и в същото време все по-силно отдалечаване от нея (прогнозируемостта). В резултат, с допълнителното въвеждане на промени в средата чрез адаптационните усилия на всеки агент още повече се уязвява предвидимостта, а оттам – както адекватността на целеполагането, така и неговият времеви хоризонт.

Друг индиректен признак за кризата на прогнозирането е нещо, което бихме могли да обозначим като *криза на самоописанието* на текущата епоха. Днес социалните науки много трудно биха могли да ни дадат ясни насоки не само за настоящия ход и особености на процесите, но и знание за бъдещото разгръщане и развитие на последните. Методологическите проблеми на обществознанието касаят не само затруднения в подбора на адекватни единици на анализ и съответните изследователските стратегии, които да се приложат за изучаването им, но и идеологическите битки, които се разиграват в полето на производство на знание за социалното³⁾. Допълнителното, присъщото за всяка рефлексия времево забавяне, в комбинация с условия на ускоряване на всички процеси, допринася за неустойчивост на теоретичните положения на всеки опит за концептуализиране на настоящето. Изрази като „информационно общество“, „общество на знанието“, „рефлексивна модерност“, „хипермодерност“, „рисково общество“, „посткапиталистическо общество“, „постикономическо общество“ – всички те са все още адекватни в някакъв смисъл за описание на епохата и едновременно с това – неактуални по отношение последните промени, касаещи т. нар. човешка ситуация в условията на глобалност.

Реалният ефект за практиката на прогнозиране е постепенното **отказване от точността** в смисъла на достижимо качество на едно предвиждане. Разумните претенции на прогнозите са сведени до стремеж към *достоверност и надеждност*, до успех в опитите за **идентифициране на силите**, които евентуално ще оформят бъдещето (напр. глобализация, климатични промени, иновации). Точността, в един по-абстрактен смисъл като детайлно описание на специфични бъдещи събития, не би могла да бъде продукт на никой регулярен познавателен път, освен ако не е функция на ситуация на свършена информация. В практиката обаче точността винаги бележи граница – тази на възможностите на познавателния ни инструментариум по отношение непредсказуемостта и неопределеността на бъдещето. Неслучайно този отказ от нея се случва в контекста на разпадане идеята за линейно време, недоверие към методологическия холизъм в социалните науки, популярността на понятията „хаос“ и „неопределеност“ (във вариантите си на *uncertainty* и *indeterminacy*). Разумният подход в подобна ситуация налага бъдещето да бъде мислено в

неговата множественост. Израз на това е широкото използване на сценариите като метод за прогнозиране, както и фактът, че футурологията започва да се разбира като Futures Studies – дисциплина, занимаваща се с възможните, предпочитаните, желаните, правдоподобните и алтернативните варианти на бъдещето. Последното се разглежда именно в неговата вариативност – развоят му не само че не е подразбиращ се, необходим, неизбежен (както при традиционните идеологии), **но не е и непременно оптимистичен.**

Прогнозирането е в криза, защото напредъкът в науката, темпът, с който технологичното преобразява социалното, цялата гама от възможни изненадващи събития (включително и природни), трусвете във властта (по изразу на Тофлър), правят все по-трудно изправянето пред следния въпрос: „Къде в тази ситуация може да се търси регулярното, познаваемото, предвидимото?“. В опит за обяснение на създалото се пред прогнозирането положение, настоящият текст ще се спре на: липсата на единно разбиране за естеството и задачите на прогнозирането; скоростта, промяната и изненадата като фактори за кризата; особеностите на сложните системи и проблема за обекта на прогнозата; кризата на прогнозирането и феномена „власт“.

Конкуриращи се интелектуални стратегии в прогнозирането.

При обяснение на кризата на съвременното прогнозиране е нужно да се направи следното уточнение. Първо, част от затрудненията произтичат от неспособността да се разграничат действителните проблеми на прогнозирането от това, което се концептуализира като проблем. Второ, нашето разбиране допълнително се усложнява от маниера, с който се подхожда към въпроса за възможното познание на бъдещето. Биха могли да се обобщят няколко интелектуални стратегии, преплитането на които създава известно напрежение, объркване и трудност да се оцени естеството на създалото се положение. Най-общо те са следните:

- прогнозирането като практика с абсурдни претенции;
- прогнозирането като идеологически жест, като акт на конструиране на желани или катастрофични образи на бъдещето;
- прогнозирането като възможно познание за текущи регулярности и проекциите им в бъдещето;
- прогнозирането като обмисляне на изненадата, шока, нерегулярното, прецедента;
- прогнозирането като акт на създаване на бъдеще.

Първата стратегия представлява възражение на идеята, че бъдещето е познаваемо. Тя се опира на разбирането, че единствено реална е уникалността на настоящия момент и че всеки исторически разказ, както и всяка времева схема, очертаваща ход, цикли, трендове, е конструкция. Историята не съществува като последователност, настъпил е разпад на структурите на смисъла на

нейния ход. Бъдещето е нереално (не е дадено в опита, може само да бъде въобразено) и в този смисъл е абсурдна претенцията за неговото познание, за изказване на твърдения за несъществуващото. Тази позиция схваща събитийността като абсолютно онтологично недетерминирана, което води до „епистемологичен блокаж“ на всеки опит за предвиждане. Следователно прогнозирането е практика с невалидни цели, тъй като бъдещето е дискредитирано като обект на познание. Това е песимистичният вариант на интерпретациите на разграничението между *facta* и *futura*, между опита и предстоящото (недадено в опита). Постмодерната нагласа и теория подлагат на сериозно съмнение неотменността на *представата за бъдещето*, разбирана като присъща на човешката природа. Презентизмът се налага като валидната форма на преживяване на времето. Лозунгът от 60-те години „Да забравим бъдещето“ е израз на това крайно затваряне в настоящето (Артог, 2007: 141).

По-различно разбиране на същото това ограничение разглежда бъдещето не като пространство, където властта върху събитийността ни е отказана, а като такова, където тя би могла да бъде реализирана. обстоятелството, че бъдещето пребивава в настоящето като потенциал и не е безмилостно като фактите, като завършеността и невъзвратимостта на случилото се вече, отваря възможности за творчество, за изява на човешката воля⁴⁾. Така бъдещето не е едно статично предстоящо, което няма нужда от нас. А прогнозирането е акт на изграждане на образи, които да мобилизират реални практики, така че в най-добрия случай да се задейства принципът на самоосъществяващо се пророчество. Идеологическият натиск на визия за един „по-добър свят“ би могъл да даде доста добри резултати. Вариант на тази стратегия е подходът на т. нар. рационален катастрофизъм⁵⁾ – да се изгради такъв образ на бъдещето, който да е достатъчно катастрофичен, за да бъде отблъскващ, и достатъчно достоверен, за да насърчи действия, които да блокират реализацията му. Пример за последното е популяризирането на темата за глобалното затопляне и съпътстващите процесите на промяна в климата заплахи. В тази интелектуална стратегия спрямо прогнозирането онтологичната недетерминираност на бъдещето не се разглежда като пречка, която да доведе до отказ от всякакви претенции спрямо него, а като пространство на свобода, произтичаща от същата тази неопределеност. Епистемологичните проблеми не са водещи съображения за тази нагласа.

Едно друго разделение на начина, по който се концептуализира прогнозирането, произтича от дебата за това, кой е адекватният обект на акта на предвиждане – регулярностите или изненадата. Третата посочена в списъка по-горе интелектуална стратегия е по-прагматична, доколкото пренебрегва общофилософските тревоги на останалите и се интересува от прогнозирането като инструмент за набавяне на цялото възможно познание за бъдещото състояние на конкретен обект. Акцентът не е върху бъдещето в най-абстрактен

смисъл, а върху процеса или явлението, които са прицел на прогностичния акт. Това разбиране предполага, че границите на нашето познание за предстоящото им развитие варират според естеството на обекта и максималната задача, която може да си постави прогнозирането, е да достигне тъкмо тези граници. С тази цел са и всички усилия да се усъвършенстват методите за прогнозиране, макар и никой от тях да не може да изпълни подобна амбициозна задача. Този подход не се интересува от валидността на човешката претенция да познае бъдещето, а от това, което е **постижимо** в тази насока. Така например документът на Министерство на отбраната на Великобритания – „Глобални стратегически трендове“ (2010)⁶, си поставя за цел не картина на бъдещето, а изследване на стратегическия контекст, което включва анализ на текущи трендове, на ключови рискове и възможни шокове, на задействащите промяната сили, т.е. на това, което е **доловимо от анализатора като регулярно**, като процес с посока, макар и без ясна кулминация. За тази цел се разчита на моделиране, методи на експертизата, екстраполации на статистически данни.

Четвъртата интелектуална стратегия постановява, че човечеството е постигнало съществен напредък по отношение познанието за това, което се случва в областта на социалното, и в този смисъл легитимен обект на прогнозирането не е нужно да са местата на регулярност, а по-скоро непознатото за човешкия опит, това, което нямаме рефлекс да извикваме като картина, когато си представяме бъдещето. Целта на прогнозирането се състои в преодоляване автентичността на **изненадата** просто като бъде направен опит тя **да бъде премислена**. Тази идея за прогнозирането като изследване на бързи, неочаквани, слабовероятни събития със сериозни последици придобива влияние през последните години. Популярен неин израз е използването на т. нар. *Wildcards* като помощен прогностичен инструмент, както и метафората за *черния лебед* на Насим Талеб. Реалният ефект на подобен подход е прилагането на методологически холизъм за обмисляне устоите на съществуващите системи, техните слабости и зависимости. Какви биха били ефектите на събитие като появата на бактерия, резистентна на всички познати антибиотици, сблъсък с друго космическо тяло или унищожение на комуникационните спътници в околоземното пространство – опитите за отговори на тези въпроси биха могли да ни дадат информация за текущото положение на глобалната система и всички нейни подсистеми в тяхното взаимодействие.

Не бива да се пропускат особеностите и на последната посочена стратегия – на **създаване на бъдеще**. По същество това е подход, който отива по-далеч от чистото речево конструктивистко усилие и включва обмисляне на начините, по които дадено бъдеще да бъде осъществено, да бъде не просто постигнато, а сътворено. Става дума за целенасочено организиране на действителността с оглед предварително поставена цел. Пример за прилагането на подобна

интелектуална стратегия е т. нар. нормативно прогнозиране. Често то може да бъде погрешно отъждествявано с обичайното политическо целеполагане. И двете поставят норма/ценност като стремеж, който трябва да се достигне в бъдеще. Но особеното при нормативното прогнозиране е в последващата акта на целеполагане работа по детайлно очертаване на възможните механизми, чрез които това да се случи, както и в предприемане на необходимите конкретни действия по реализирането им. Изработване на „дърво на целите“ и морфологичен анализ са примери за подобни методи. За пръв път са използвани в областта на самолетостроенето през 40-те години на XX век. Традиционно се използват в процеса на изпълнение целите на различни космически програми и търсенето на технологични решения при възникващите специфични проблеми. Форми на сериозно държавно и корпоративно планиране, както и пространственото планиране на градовете, също могат да се разглеждат като варианти на прогнозирането като дейност по създаване на бъдеще.

Вземайки предвид тревогите и съображенията на горепосочените теоретични подходи към прогнозирането, този текст не може да се спре на действителните проблеми пред съвременното прогнозиране, без да предостави свое изходно разбиране за тази практика.

Тук се отчита, че прогнозирането е особена форма на отнасяне към бъдещето, чийто произход е свързан с характерните за модерността опити за справяне с тревожността на секуларния живот. Прогнозирането не касае просто мечтата или мрачната картина на предстоящото – те са пространства и на идеологиите. То е дейност, която очертава границите на възможното ни познание за бъдещето на процес или обект. Прогнозирането касае **знанието**, а не всяка представа (идеала или опасението) за идното. Именно **постигането на таква знание е в криза днес**. Разбира се, би могло да се възрази, че знанието като маниер на формулиране на проблемите, като специфичен дискурс, езикова практика, възможности на изследователския инструментариум, е продукт на идеологията. То самото е идеология в смисъла, който теоретичите, обобщавани с наименованието „постструктуралисти“, влагат в тази дума. Настоящият текст отчита интелектуалната правдивост на подобни забележки, но трябва да се има предвид, че обмислянето на проблемите на прогнозирането в случая изисква малко по-прагматичен подход и известно „приземяване“ на анализа, за да се очертаят практическите аспекти на въпроса.

Скоростта, промяната и изненадата като фактори за кризата на прогнозирането.

Напредъкът в областта на информационните и комуникационните технологии днес оказва огромно влияние върху начина, по който се преживява времето. Това е видно не само в трансформацията на отношението към миналото и бъдещето (Проданов, 2009). Техният ефект отива още по-далеч – развива

нещо, което Мануел Кастелс ще нарече „безвременно време“ (Кастелс, 2004: 446), последствието от което е загуба на усета за време въобще. Бързината, с която се осъществяват общуването, финансовата транзакция, съобщението, лишават социалното от времевоост – характеристиката, която свидетелства за някаква негова устойчивост. Ускоряването влияе на сетивата и по отношение на пространството – съответно на усета за неговата протяжност. Тази „времево-пространствена компресия“, по израза на Дейвид Харви, оставя на агентите на социалното действие единствено реалността на момента, на мига. Съкращаване на времената от технологията силно затруднява прогнозирането, тъй като поставя под въпрос **устойчивостта на контекста**, въз основа на който би могло да се направи предвиждане. Бързината на процесите накърнява видимостта на случващото се, постоянно въздейства върху естеството на феномените и прави така, че езикът на социалните науки лесно да овехтява. Прогнозирането се изправя пред сериозно затруднение, тъй като в рамките на текущата ситуация трябва да се направят надеждни предположения за феномени, чието концептуализиране закъснява, тъй като неустойчивостта е тяхната най-сигурна черта. Обяснението би могло да се търси в характера на конкуренцията при съвременния капитализъм. В условията на пазарна либерализация **иновацията** се превръща в ресурс за оцеляване на икономическата единица. Тя е източник на съкращаване на икономическото време при процеса на създаване и натрупване на капитал, което е решаващо за съхранението ѝ, но влияе на структурирането на социалното време на различните обществени групи. Най-често резултатът е ускоряване, което може да достигне такава интензивност, че да заличи самия усет за време.

Това ни отвежда и към друг източник на проблеми за прогнозирането – **разноскоростността** на различните системи. Темпът, с който се осъществява комуникацията, най-общо казано, вътре във всяка от тях, както и помежду им, трябва да се вземе предвид, когато се оценяват взаимодействията им. Така например в областта на изграждане на космически летателни системи както процесът на целеполагане, така и самото осъществяване са тромави, времеемки – те изискват внимателно планиране, тежка инфраструктура и сериозни ресурси като инвестиция. От друга страна, областта на финансовите пазари е силно динамична, непредсказуема, рискова, спекулативна. В нея времето тече изключително бързо, в някакъв смисъл тя е отрицание на времето като удържащо устойчивостта на социалното. Неслучайно за нея се говори и като за нещо различно от реалната икономика (за последната времето все още има значение). Но понякога се случва така, че темпоралната логика на една система силно повлиява тази на друга и това е едно от местата, където прогнозирането трябва да съсредоточи вниманието си. Пакостите на финансовия капитал от 2008 г. доведоха до нелеки проблеми за НАСА и изпълнението на програма „Съзвездие“. Логиката на една друга система (финансовата) наложи промени

както в маниера на целеполагане, така и в темпа на изпълнение на заложените задачи. Един от ефектите на това взаимодействие е текущата зависимост на американската космическа агенция от руски летателни апарати (за полетите си до Международната космическа станция), поради прекратяване на програмата „Космическа совалка“ и ненавременното изпълнение на една от целите на Стратегическия план от 2006 г.⁷⁾ – завършване на универсално средство за космически мисии – кораба „Орион“ (Orion - Crew Exploration Vehicle).

Единственото сигурно нещо, на което може да разчита прогнозирането, е феноменът **промяна**. Тя, разбира се, е свързана с въпроса за скоростта, доколкото се дава възможност да се разгърнат нови, силно затрудняващи опитите за предвиждане модели на осъществяването ѝ. Това насочва към една значима за прогнозирането тема – **доловимостта** на измененията. Живеем във време, когато **иновацията** (технологична или социална) преобразява човешките практики и култура по такъв начин, че **видимостта** на случващото **се губи в самия му ход**. Например феноменът електронна социална мрежа за няколко години успя да се превърне в неизменен компонент на ежедневието на много хора и дори на места стана отправна точка за мобилизация на политически актове срещу властта. Това е промяна и тя е **видна post factum**. В други случаи е ясна посоката на промяната, която ще настъпи, но не и съпътстващите я ефекти, тъй като обектът на прогнозата е твърде сложен и не е съвсем сигурно как ще си взаимодействат различните измерения на дадена система – демографско, икономическо, културно, социално-политическо. Така например, когато се прогнозира световното бъдеще, един от трендовете, които предизвикват опасения, е бързото нарастване на градското население, темпът на урбанизация. Предвижда се сериозна промяна в географията на световното население. Докъм 2040 г. се очаква около 65% от хората на Земята да живеят в градски зони, около 2 млрд. (една трета от тях) може би ще обитават бедните квартали. Необходимо е по-добро разбиране на динамиката на големите градски общества⁸⁾, защото тази голяма промяна ще предизвика серия от промени, касаещи самоподдържането на градските зони (способността да предоставят необходимите публични блага), характера на престъпността и неравенствата, появата на нови идеологии.

Както се вижда, промяната може да се концептуализира като проблем, би могла да бъде разглеждана и като възможност, но много често в прогностичните документи се мисли като преход⁹⁾. Преходът е състояние на ускорена промяна, на интензивна трансформация. При промяната на политически режими той е време на разпад, аномия и последващо движение към известна (поне идеологически) цел. Дискурсът на съвременното прогнозиране утвърждава фигурата на текущ преход в глобален мащаб (независимо как ще идентифицираме това, което се променя – система от международни отношения, световна система, планетата, глобално общество и т.н.), чиято особеност е в

неизвестността на изхода. Преходът е време на хаоса, достигане точка на бифуркация, триумф на неопределеността.

В тази връзка трябва да се спомене, че **изненадата** винаги ще бележи някаква граница на възможностите на прогнозирането. В известен смисъл тя е неговият провал, тъй като с нея се случва неочакваното. В по-философски план тя е събитие в хайдегеровски смисъл (Борадори, 2004: 138) – с настъпването си дори осуетява собственото си разбиране. Неразбирането не означава невъзможност на обяснението *post factum*, а липсата или неспособността да се уловят сигнали в настоящето, което да направи събитието предвидимо в смисъла на очаквано или представимо въз основа на някаква (каквато и да е) логика. Огромна е изненадата на норвежката публика по отношение на атенатите от юли 2011 год. не само заради жестокостта им, но поради факта, че един от тях, от същата тази публика, е извършителят. Как е възможно това, **каква е логиката**, как бихме могли да си го представим, за да го предвидим и предотвратим?

Това ни отвежда към още едно измерение на изненадата, с оглед трудностите на съвременното прогнозиране – деятеля в полето на социалното, човека като източник на непредвидимост. Това не е новост в исторически план. За съвременното прогнозиране проблемите са по-сериозни, тъй като са се увеличили възможностите на отделния човек да въздейства върху събитията. Тук не става дума за политико-филосовското клише за свободната воля на индивида като твореща историята сила, нито идеологемите за увеличените му възможности да въздейства върху политическия процес, практикувайки т. нар. активно гражданство. Става дума за разрушителната мощ, която може да овладее самотният човек. Групата, организацията, институцията са удобни за прогнозиране обекти, доколкото са пространства на разиграване на норми, дисциплинарен дискурс и практики, осигуряващи известна устойчивост и предвидимост. Но самотният човек, който разполага с лесен достъп до информация и средства за разрушение, чието съзнание е амалгама от идеологически съобщения на глобализираните медии и който не е обект на групов надзор, в един свят на близки непознати, на номадство, на криза на общностното – той е източник на изненада. За антитерористичните служби точка на уязвимост представляват не толкова терористичните организации (защото като организации подлежат на разузнаване и прогнозиране), а феноменът „вълк-единак“ (*Lone Wolf*) – терористът без организация, без сподвижници, без съдействащи. Замисъл и изпълнение принадлежат на единичата, което представлява нов вариант на асиметричността при конфликтите¹⁰. Така един от **сериозните проблеми на прогнозирането се крие в разпада на социалното, на автентично общностното като място на предвидимост**. Голяма част от обектите стават невидими за властта, което означава потенциални агенти на изненадата. Това обяснява донякъде и обсебването от идеята за наблюдение.

Днес сме по-надзиравани (видеонаблюдение), по-проследими в постъпките си (електронни карти и документи) и по-манипулирани отвсякога. Въпросът е, дали това е израз на мощта на властта, или белег за нейна криза, за признаване, че дисциплинарни практики не работят, че престъпването на границите е твърде лесно.

Тук трябва да се направи уточнението, че част от изненадите за прогнозирането се разглеждат като онтологични – т.е. нивото на познавателния ни инструментариум няма значение, защото тяхната поява не е детерминистична, те не могат да се обяснят с връзката „причина-следствие“ и са по-скоро страничен ефект на динамиката на комплексните системи. Друга част от изненадите са в резултат на, така да се каже, епистемологична недостатъчност или недобра интерпретация на настоящата ситуация. Бедствия като урагани, силни земетресения или сблъсък с чуждо космическо тяло обикновено се възприемат като онтологично неопределени (по прищявка на природата), но може всъщност да се окаже, че придобиването на способност за предвещаването им е по-скоро въпрос на време. Това са явления, които подлежат на прогнозиране с развитието на науката и особено на компютърните технологии. НАСА например е постигнала много добри резултати и продължава да усъвършенства модели на планетарната климатична система със сериозни прогнозиращи възможности. В областта на сеизмологията също се наблюдава напредък, който в определен момент може да сложи край на идеята за непредвидимостта на земетресенията. А космическите агенции са разработили системи за наблюдение на космическото пространство с оглед застрашаващи обекти, както и технологии, с които навреме да реагират на опасността от сблъсък¹¹⁾.

Изглежда, че с постиженията на науката в дългосрочен план се очертават възможности за разработване на технологии, които да поставят под въпрос, ако не и да заличат, идеята за онтологичната неопределеност. С успешната интеграция на биологичен материал (напр. нервни клетки) и компютърна техника се правят първи крачки към създаването на толкова мощни изчислителни машини, че да са способни да разиграват модели на комплексни системи, така че в един момент дори да не може да се говори за модел (защото моделът е опростяване), а за *виртуално възпроизвеждане на сложността*.

Сложните системи и проблемът за обекта на прогнозата.

Следва да се отбележат и някои особености на условията, в рамките на които се разгръща кризата на прогнозирането през последните четиридесет години. В течение на този период, със засилване значението на глобалността като контекст на всяко действие (като потенциален периметър на неговите ефекти и източник на обратни връзки) и отправна точка на анализ, разбирането на механизма, по който функционират социалните системи, все повече бива затруднено. Израз на произтичащата от това слабост е прибягването

до фигурата „сложна система“ в опит за адекватно описание динамиката на процесите и обяснение на нарастващата невъзможност за изготвяне не само на точни, но и на надеждни предвиждания. Голяма част от феномените или процесите, които са обект на прогнозиране, са елементи от събитийност, която изглежда, че не се разгръща в рамките на характерния за т. нар. класическа модерност линеарен модел на историческо развитие. Сложните системи се характеризират с това, че са силно динамични, а елементи и процеси в тях си взаимодействат по начини, които разрушават традиционното разбиране за каузалност като за законообразно отношение между причина и следствие. Затова се разглеждат и като нелинейни – незначими на пръв поглед събития могат да предизвикат неочаквани и резки изменения в механизма, по който функционира цялата структура. Последното е показателно за това, колко сложна е станала областта на социалното, по колко недоловим начин са се преплели различните измерения (политическо, икономическо, биологично, културно и т.н.) на феномените, за да произведат модели на взаимодействия, които са толкова комплексни, че науката е избрала да ги назове „хаос“. Хаосът не е в безразборността, а във факта, че като наблюдатели сме крайни същества, че нашият познавателен инструментариум не е достатъчен да обхване сложността на цялата мрежа от причинно-следствени връзки и взаимодействия. Това не е онтологична даденост, а просто практическа невъзможност.

Затова и проблемите в сложните системи не се поддават на интуитивни решения¹²⁾. Тяхното качествено поведение не би могло да бъде изведено само на базата на наблюденията на изследователя. Успехът и популярността на математическото моделиране от 70-те години бележат именно **слабостта на размишлението и анализа и превъзходството на изчислението** като техника за прогнозиране в подобна ситуация. Индивидуалната интелигентност не е достатъчна, за да се прозре ходът на събитията. Нужна е машината (компютърът). Но и самият Форестър отбелязва (Форестер, 2003: 46), че **моделът** не е вездесъщ инструмент за прогнозиране и в самото си естество е приближение към действителността. Създателят му **избира** кои променливи и процеси да бъдат включени в него. Освен това той не е способен да отчита измененията в човешките стремежи и ценности, които, от своя страна, биха могли съществено да повлияят на формата на взаимодействие между елементите на сложната система.

Всъщност големият проблем при сложните системи е, че те постоянно **произвеждат нова информация**, за разлика от затворените системи (като при Нютоновата механика), които възпроизвеждат информация, защото са стабилни във времето. Предвиждането в последните изисква само **откриване** на закономерността, което превръща прогнозирането при тях в сравнително просто начинание. При сложните системи „правилата на играта“ постоянно се променят със самото участие на агентите. Илюстрация на това е механи-

змът „събитие – обратни връзки – събитие“. Положителните обратни връзки не са просто отклик на нещо случило се, а реакция, която преконфигурира логиката на последователността от събития. Те са неизменният дестабилизатор и едновременно с това реорганизатор на една система, защото са механизъм, който въвежда нова информация, отменяща старите закономерности и налагаща нови такива.

Допълнително дейността по прогнозиране в условията на сложни системи се затруднява и от наличието на взаимноусилващи се процеси, резултатът от които обикновено не оправдава очакванията на дисциплините¹³⁾, които ги изучават.

Нещата за прогнозирането стават още по-сложни с оглед на това, което изследователите коментират като **рефлексивност**. Това понятие в някакъв смисъл бележи разбиране за една двойственост на света, който обитават хората, едно изначално разделение между света на фактите и областта на интерпретациите, изживявани като факти. Пропастта между двете понякога има потенциал да предизвика драматични събития (така, както се случи наскоро във финансовата област). Хората действат с оглед на **представите** си за даден феномен, а това може да доведе до изненадващи според същите тези представи резултати. Така например отговорните за икономическата регулация лица в Съединените щати, начело с Алан Грийнспан (председател на Федералния резерв до януари 2006 г.), подхождат рационално с оглед приетата от тях интерпретация за нуждите на пазарния механизъм (Грийнспан е пословичен привърженик на дерегулацията) и не отчитат сигналите и предупрежденията¹⁴⁾ за големите рискове, които генерират успехите във финансовата област. Това доведе до катастрофални последици за икономиката като цяло (които се коментират като плод на ширеща се ирационалност на пазара).

В този контекст проблемът за обекта на предвиждане има две измерения: 1) доколко стабилни¹⁵⁾ са процесите или обектите на прогнозата поради характера и скоростта на наблюдаваните промени в съвременните общества; 2) как да се конструира удачен обект на предвиждане, защото маниерът, с който това бива правено, в някаква степен предопределя и резултатите¹⁶⁾.

Анализът на световните системи е един вид завръщане към размишлението като легитимен източник на прогнози, защото се оказва, че възгледът за света като система от взаимодействащи си процеси, чиито параметри подлежат на изчисление, също има своите слабости и затруднения. Заявяваща се като решение на проблемите на прогнозирането, System Dynamics (свързвана с името на Джей Форестър) акцентира върху *процесите* (като изменение на дадени параметри във времето – например население, капиталовложения, природни ресурси, инвестиции в селско стопанство, замърсяване) *като конструирани логиката* на една система. Уолърстийн и използващите неговия подход, на-

против, виждат *процеса като ефект на логиката* и развитието във времето на структури. Системата в техния холистичен анализ има друг смисъл като обект на прогноза и източник на предвиждания за процеси.

Така и резултатите на съответните методи са различни. Докладът за Римския клуб – „Границите на растежа“ (1972), предвижда крах – *динамиката* на процесите ще предизвика блокаж на системата, **ако** не се предприемат съответните мерки навременно. При него прогнозата запазва някакъв условен характер. Докато за анализа на световните системи съвременната световна система (капитализмът) е в стадий на криза, тя е към края си, защото структурите ѝ губят способност да я поддържат. Тя е *обречена*, но не е ясно какъв би бил новият системен порядък, който ще я замени. Тук неизвестността не е в логиката на историческия процес, а в детайлите по това, което стои отвъд нея, това, което ще се утвърди като нов системен принцип.

Степента на предвидимост в голяма степен зависи и от обектите. Демографските процеси се прогнозираят с по-голяма степен на точност, отколкото икономическите например¹⁷⁾. Времевата схема, на която се опира едно предвиждане (циклично, линейно, спираловидно и т.н.), също поставя определни ограничения. Трендът¹⁸⁾ например е огрубено обобщение на една сложна динамика във времето. Той е израз на човешкия рефлекс да се търси посока. Той е удачна фигура за дългосрочно прогнозиране, но известни недоразумения изникват, когато не е статистически продукт (каквото е твърдението „Ще нараства броят на хората без достъп до чиста вода през следващите десетилетия“¹⁹⁾), а на интуицията на анализатора, без да е ясен времевият хоризонт, за който се отнася. Така, да речем, Йохан Галтунг и Джордж Фидман в своя различен прочит на **тенденцията** като времева фигура достигат до съвършено различни прогнози за съдбата на САЩ²⁰⁾.

Кризата на прогнозирането и феноменът „власт“.

Кризата на прогнозирането има и едно много важно измерение, което касае начина, по който то и властта (в нейните разнообразни въплъщения) си взаимодействат. От една страна, властовият механизъм като такъв изисква предвиждания относно бъдещите условия, които да позволят неговото възпроизводство. От друга, това, което се случва от 70-те години на XX насам, включително и с източниците, организацията, субектите и разпределението на властта, само по себе си създава голяма част от предизвикателствата за областта на прогнозирането. Споменатият по-рано въпрос за точността на предвижданията е и изключително щекотлив *практически* проблем, доколкото касае *ефективното* упражняване на власт. Последното изисква надеждно знание за предстоящото, за да бъдат адаптирани съответните стратегии за нейното възпроизвеждане. Вече бе посочено, без излишни преувеличения, че прогнозата като налично знание за бъдещето е **условие** на самата власт. В този смисъл кризата на прогнозирането

е проблем и за тези, които биват идентифицирани като „властови елит“, „политическа класа“, „глобален елит“.

Затрудненото през последните десетилетия разбиране за това, което се случва в полето на социалното, доведе до провали на такива сериозни начинания в областта на планирането като Лисабонската стратегия на Европейския съюз или Стратегическия план на НАСА от 2006 г. *Целеполагането в естеството си на властови жест изисква известна устойчивост на условията*. Скоростта, с която се променя контекстът в съвременните общества, силно проблематизира прогностичните усилия. Това налага и тенденция предвиждането да се преобразува от единичен акт с някаква валидност във времето *в процес*, в едно непрекъснато, постоянно подновяващо се усилие, подхранващо гъвкавостта на властта. Затова и в прогнозирането все по-често се говори за необходимостта от **форсайт** като набор от техники за по-добро информиране на процеса на вземане на решение, особено с оглед появата на т. нар. общества на знанието (Miles et al., 2002: 20).

Разбирането за стратегия и власт също се променя. Стратегията вече е неадекватна като изнесено във времето намерение за поведение или вариант на такова. В новите условия на трансформация на прогнозирането тя се концептуализира като перманентно адаптационно усилие (Van der Laan, 2008: 30), рефлекс в условия на несигурност, като моментално реагираща, а не опитваща се да колонизира времето чрез жест на планиране. Стратегията е непрекъснатата подготвителна промяна в настоящето, а не готовност чрез планиране на бъдещето. Това оказва натиск и самата власт да се преобрази. Не може да се разчита на устойчивостта във времето на условията за възпроизвеждането ѝ. Изглежда безполезно днес властта да има стратегия за бъдещето. За да просъществува, се налага самата тя да се превърне в стратегия на настоящето и да се възприема като *процес, а не като обект*. Това допълнително би затруднило прогнозирането, защото когато властта стане недоловима за анализатора, когато видимостта ѝ е накърнена, актът на предвиждане е лишен от знание за основни действащи сили в системата, а това се отразява на надеждността му. Властта днес бива коментирана като асоциална (по отношение на обектите си), като все повече оттегляща се в пространства на недостъпност. Станала е изключваща, самозатваряща се, но и със способност да дезорганизира заплашващото я (Кастелс, 2004: 404-405). Тя е скрита, невидима, вечно убягваща, изплъзваща се от погледа (Bauman, 2000: 11). Това, което представлява трудност за прогнозирането, не е толкова неясната ѝ география. Проблемът е как се променя естеството на властовия субект, какви изменения настъпват в това, което се означава като властови ресурс, има ли проблем тя с достъпа до значимото за възпроизводството ѝ знание или е организирала режими на охраняването му.

Съвременното прогнозиране трябва да догонва властта в това отношение. При тази накръпена видимост то по-скоро трябва да съди за нея по ефектите, които нейните действия произвеждат, и на тази основа да се изработват прогнози.

Допълнително кризата на прогнозирането се изразява и във все по-трудния достъп до знание, което да гарантира надеждността на предвижданията. И макар да се наблюдава ръст в знанието под формата на грамотност, образователни услуги, възможности за информираност (така, както го разбират организации като ЮНЕСКО), тук става дума за това, което има потенциала да влияе и оформя бъдещето. Както правилно отбелязва Джеръми Рифкин, думата **достъп** *предполага охраняване* (Рифкин, 2001: 64–65) (под формата на интелектуална собственост или търговска тайна). Знанието все повече губи функциите си на публично благо²¹⁾, достояние на човечеството и все повече циркулира под формата на собственост. А последната като феномен предполага **изключване**. Частните изследователски пространства – корпоративни лаборатории, учени-предприемачи, ограничават видимостта. При такива условия прогнозирането става трудно, то се свежда до обмисляне ефектите на нововъведение с известно закъснение, едва след като е пазарно реализирано, което означава с налични вече последици за социалното. Рискът може да се тълкува като присъщ на съвременното общество поради латентните опасности, които носят приложенията на науката и накръпените сетива на последната (Бек, 2001: 91) да проследи последствията от собствените си дейности, но може и да се разбира като идеологически конструкт, заличаващ въпроса за вината, когато загрижеността за последствията в дългосрочен план бъде пометена от краткосрочния цикъл на печалбата при капитала. Т.е. тук за прогнозирането проблемът е в стълкновението на различни темпорални логики и в отричането на опити да се насочи вниманието към тях, като се внушава някаква предзададена невъзможност да се проследят действителните рискове, обозначавайки последните като „слепи“. Действително, науката е част от еволюционния процес днес²²⁾. Съвременните „общества на знанието“ се различават от всички предходни режими на охраняване и разпределяне на значимото за властта знание не само поради централното място на теоретичното знание (както счита Даниел Бел), но защото последното се е превърнало в източник на бързо и постоянно пре-конфигуриране на властовия субект²³⁾.

Заклучение.

Този текст се опита да очертае природата на част от проблемите, които характеризират кризата на съвременното прогнозиране. Начинът, по който се концептуализира дейността „предвиждане“, процесите, които протичат в сложните системи с тяхната бързина, недоловимост, непреднамерени после-

дици, разпределението на власт и знание – всичко това превръща футурологичното занимание в изключително предизвикателство.

В такъв контекст **главният проблем** на прогнозирането не е просто достъпът до информация, а какви механизми ще бъдат изработени за **идентифициране на релевантната** такава, с други думи, как да бъде разпозната с оглед постигането на адекватно познание за бъдещето на обект или процес. А в естеството си това е **методологически** проблем, който винаги ще съпътства всеки опит за познание на предстоящото.

БЕЛЕЖКИ

1. Неслучайно това е период, който се свързва както с кризата на утопичното мислене, така и с подема на приложната етика като дисциплина.
2. Като например Лисабонската стратегия и нейните конкретни цели по изграждане на Европейския съюз като „икономика на знанието“.
3. Това касае процесите на комерсиализация на висшето образование, плурализация на субектите, произвеждащи „експертиза“ (напр. нарастващата роля на think-tank организациите, особено след 80-те години на XX век) и т.н.
4. Тази традиция се свързва с името на Бертран дьо Жувенел. Понастоящем представителите на Световната федерация за изследване на бъдещето се придържат към подобна интелектуална стратегия. Популярни в това отношение са работите на Елеонора Масини, Ричард Слотър, Сохейл Инаятуллах.
5. Свързва се с името на Жан-Пиер Дюпюи.
6. Global Strategic Trends - out to 2040, DCDC, 2010, вж. http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/38651ACB-D9A9-4494-98AA-1C86433BB673/0/gst4_update9_Feb10.pdf
http://www.nasa.gov/pdf/142302main_2006_NASA_Strategic_Plan.pdf
7. Това кореспондира с настояването на Мануел Кастелс глобалният град да се разглежда не като място, а като процес. Вж. Кастелс, М. Информационната епоха: Икономика, общество и култура, т. 1 (Възходът на мрежовото общество), София, ЛИК, 2004, с.380.
8. В този дух е и един документ на Стокхолмския институт по околна среда, изработен съвместно с Global Scenario Group, който се нарича „Великият преход“. Вж. Raskin, P. et al. The Great Transition: The Promise and Lure of Times Ahead, Stockholm Environmental Institute, 2002.
9. Концепцията за „съпротива без водач“ в някакъв смисъл представлява изоставяне на конспирацията като форма на организиране на борбата и залага на известна асоциалност като източник на асиметричност. Класическата партизанска борба е израз на неравносилното противопоставяне, на хитростта и изобретателността на слабата група срещу мощната структура.

- „Вълкът-единак“ е решение за рисковете, които произтичат от социалния характер на организацията и съпътстващите я слабости – предателство, по-голяма видимост, проследимост на действията.
10. Такава е например системата „Часовой“ (Sentry), която наблюдава небесни тела и изчислява вероятността да са в близост до земна орбита през следващите 100 години. Вж. <http://neo.jpl.nasa.gov/risk/>
 11. Forrester, J. System Dynamics and the Lessons of 35 years, In: <http://sysdyn.cleexchange.org/sdep/papers/D-4224-4.pdf>, p.15.
 12. За да илюстрираме това, ще посочим, че самият Кейнс определя положенията на класическата икономика като „специален случай“, а не като всевалидни. Вж. Politics and markets: Keynes and his critics, In: The Cambridge History of Political Thought, ed. Ball, T., R. Bellamy, 2003, p.56.
 13. Като например тези на главния икономист на Международния валутен фонд Рагурам Ражан (2003–2007), вж. Rajan, R. Has Financial Development Made The World Riskier? National Bureau Of Economic Research, Working Paper 11728, Cambridge, MA, November 2005.
 14. Интересен израз на този проблем е поредицата от книги на Зигмунд Бауман, концептуализиращи пластичността на обекта на анализ и съответно отразено в заглавията им – Liquid Modernity (2000), Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds (2003), Liquid Life (2005), Liquid Fear (2006), Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty (2006).
 15. Например анализът на световните системи води до прогнози за бъдещето на капитализма, докато прогностични документи на разузнавателната и отбранителната общност разглеждат различни комбинации от глобални трендове – т.е. без ясна позиция за развоя на системата, а с предположения за вариации на стратегическия контекст. Обектът на анализ определя логиката на коментара за бъдещето му, а оттам – и характера на прогнозата.
 16. За Питър Дракър организациите са станали валидните единици на анализ на социалното. Тези формиращи средата на посткапиталистическото общество институции са готови на постоянна промяна, за да осигурят съществуването си. В съвременната епоха те са дестабилизатори, тъй като перманентно се отказват от всичко, което правят, и организират иновацията (и социалната, наред с научни и технологични) като системен процес. Управлението на промяната е техният *modus vivendi*. Но не като акт на реакция, а като целенасочено действие по предизвикването ѝ. Затова в сферата на предприемачеството е трудно да се прогнозира, доколкото успехът там зависи от изненадата. Дракър, П. Посткапиталистическото общество, София, ЛИК, 2000, стр. 65.
 17. Още Алексис дьо Токвил говори за постепенното и прогресивно развитие на равенството в историята, независимо от наличието на моменти, в които е изглеждало, че светът се движи към неговата противоположност. Това е

- едно интуитивно разбиране за тренд, без да е подкрепено статистически. Вж. Модерната демократична идея. Антология. София, Училище за политика, 2003, с. 171.
18. Очаква се да е около 3 млрд. души към 2025 г., вж. Vital Water Graphics, 2nd Edition, UNEP, GRID-Arendal, 2008.
19. Залез и падение при Галтунг (тенденцията като въвеждаща възможности), предстоящо тепърва величие за Фридман (тенденцията като ограничавана от геополитически реалности). Вж. <http://www.globalaffairs.ru/number/Desyat-tendencii-menyayuschikh-mir-15276>; Фридман, Д. Следващите сто години: Геополитическа прогноза за XXI век, София: HCM Медиа, 2009.
20. Браун, У. Десет аргумента срещу приватизацията на Калифорнийския университет (Реч на форума „Спасете университета“, посветен на кризата във финансирането му, 23.09.2009), вж. http://www.kultura.bg/bg/article/view/17425#_ftn1
21. Това става все по-видно и от начина, по който тя промени еволюционния смисъл на събития като смъртта и болестта (с нововъведения като изкуственото сърце например).
22. Патентоването на генетична информация, биотехнологии, софтуер, роботи и т.н. е механизъм, с който се гарантира появата на нови властови субекти, чиято мощ ще произтича от монополното разпореждане със съответното знание.

ЛИТЕРАТУРА

- Артог, Ф (2007). *Режими на историчност. Презентизъм и изживявания на времето*. София: Нов български университет.
- Бек, У. (2001). *Световното рисково общество*. София: Обсидиан.
- Борадори, Д. (2004). *Философия по време на терор: Диалози с Юрген Хабермас и Жак Дерида*. София: КХ.
- Кастелс, М. (2004). *Информационната епоха: Икономика, общество и култура, т. 1 (Възходът на мрежовото общество)*. София: ЛИК.
- Проданов, В. (2009). Трансформация на времето в условията на късната модерност. *Nota Bene*, 7–8.
- Рифкин, Дж. (2001). *Епохата на достъпа: Новата култура на хиперкапитализма, в която целият живот е платено преживяване*. София: Атика.
- Форестер, Д. (2003). *Мировая динамика*. М.: ООО „Изд. АСТ“ – СПб.: Terra Fantastica.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge : Polity.
- Miles, Ian, Keenan, Michael & Kaivo-oja, Jari. (2002). *Handbook of Knowledge Society Foresight*.
- Van der Laan, L. (2008). The Imperative of Strategic Foresight to Strategic Thinking. *Journal of Futures Studies*, 13(1).

THE CRISIS OF CONTEMPORARY FORECASTING

Abstract. Forecasting is a legitimate matter of concern in the domain of political and social philosophy, not only because of its specifics as a form of referring to the future, but also because its achievements are in a way prerequisite for building, consolidating and reproducing the mechanisms of power.

Today the state of contemporary forecasting can be qualified as one of a “crisis” - a situation which is quite challenging for the very essence of the field. This text is an attempt at providing an explanation of the current state of affairs by paying attention to the following topics: 1/ the lack of unanimous understanding of the nature and tasks of forecasting; 2/ speed, change and surprise as crisis factors; 3/ specifics of complex systems and the forecast’s object problem; 4/ the crisis of forecasting and the phenomenon of power.

Blagovesta Nikolova, PhD student

✉ Social Theories, Strategies and Forecasts Department
Institute for the Study of Societies and Knowledge
Bulgarian Academy of Sciences
13 A, Moskovska Str.
1000, Sofia, Bulgaria
E-mail: blag_ilieva@yahoo.com